

Proprietatea în doctrina socială catolică: magisteriu și praxis

Duca, Bogdan Alexandru

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Duca, B. A. (2016). Proprietatea în doctrina socială catolică: magisteriu și praxis. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 16(1), 139-155. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-51673-3>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

Proprietatea în doctrina socială catolică

Magisteriu și praxis

BOGDAN ALEXANDRU DUCA

Pretenția doctrinei sociale catolice este aceea de a oferi lumii acea reflecție oficială a Bisericii, acele criterii de judecată și direcții de acțiune ce pot da Bisericii și credincioșilor cele necesare pentru promovarea unui umanism integral și solidar¹. Magisteriul suprem catolic (i.e. papa) consideră că doctrina socială catolică face parte din chiar misiunea de evanghelizare a Bisericii².

În acest context, cercetarea sensului-sensurilor conceptului de proprietate în doctrina socială catolică clarifică nu doar niște puncte de vedere catolice, ci însuși punctul de vedere catolic cu privire la această chestiune.

De ce conceptul de „proprietate”? Deoarece proprietatea este cheia înțelegerii viziunii catolice asupra economiei. De asemenea, proprietatea este una din acele teme sensibile ce fac posibil contactul de idei între doctrina socială catolică și gândirea marxistă. Urmărind acest concept în istoria doctrinei sociale catolice, vom putea observa evoluțiile magisteriului social catolic de-a lungul secolului XX.

De altfel, problema proprietății a fost mereu în centrul atenției în gândirea socială a papilor încă din timpul conflictului teologico-politic³ dintre Biserică și Imperiu, când provocările, venite mai ales pe plan teologic, dinspre ordinele monahale, de călugări cerșetori (dominicani și franciscani), au necesitat un răspuns oficial al autorității supreme din Biserică.

Modernitatea (și în mod particular socialismul) nu a făcut altceva decât să mute chestiunea proprietății din spațiul teologic în cel politic. Potrivit părintelui Jean-Yves Calvez, problema proprietății a fost principala cauză a respingerii socialismului de către Biserică în timpul lui Leon al XIII-lea⁴,

¹ PONTIFICIO CONSIGLIO DELLA GIUSTIZIA E DELLA PACE, *Compendio della Dottrina Sociale della Chiesa*, Libreria Editrice Vaticana, Citta del Vaticano, 2005, (a. 7), p. 3. Pentru ușurința lecturii, citatele din Compendiu, ca și cele din enciclice (cu excepția enciclicii *Caritas in veritate*), vor face referire la paragraful din document citat.

² „L'insegnamento e la diffusione della dottrina sociale fanno parte della missione evangelizzatrice della Chiesa” – Ioan Paul II – Enciclica *Sollicitudo rei socialis*, 41.

³ Expresia de „conflict teologico-politic” este folosită aici în sensul dat ei de Pierre Manent în *Istoria intelectuală a liberalismului*, trad. Mona Antohi, Ed. Humanitas, București, 1992, pp. 17-26.

⁴ Jean-Yves Calvez, *Biserica și economia*, trad. Anca Pavai, Ed. Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2009, p. 47.

definirea ei în doctrina socială catolică cunoscând însă o evoluție sinuoasă de la enciclica *Rerum Novarum* până la magisteriul papei Benedict al XVI-lea.

Scopul acestei cercetări este expunerea critică a istoriei felului în care Biserica catolică s-a raportat la proprietate din anul 1891, anul apariției enciclicei *Rerum Novarum*, până în anul 2009, când papa Benedict al XVI-lea a semnat enciclica *Caritas in veritate*. Doresc să subliniez încă din introducere faptul că aceasta are ca punct de pornire doctrina socială catolică așa cum a fost ea înțeleasă din anul 1891, din simplul motiv că din acel an disputele în jurul proprietății sunt legate și de confruntarea cu marxismul, ideologia care căpătase deja un rol foarte bine conturat în dezbaterile ideologice.

Nu sunt de acord cu opinia, din ce în ce mai mult difuzată în diverse medii academice catolice, conform căreia doctrina socială catolică ar începe odată cu apariția enciclicei *Rerum Novarum*, aceasta începând de fapt (din punctul meu de vedere), odată cu predica de pe muntele Măslinilor și cu îndemnul lui Isus Hristos de a da Cezarului ce este al Cezarului și lui Dumnezeu ceea ce este a lui Dumnezeu (Matei, 5-7; 22, 17-21).

Conceptul de „doctrină socială” nu a fost, de altfel, folosit nici măcar în *Rerum Novarum*, unde expresia utilizată este aceea de „filosofie socială creștină”, fapt ce nu excludea totuși obligativitatea supunerii catolicilor față de învățătura din această enciclică, știută fiind importanța magisterială a documentelor pontificale din categoria enciclicelor.

De asemenea doresc să menționez faptul că, deși nu sunt de acord cu bună parte din interpretările oferite de părintele Calvez evoluției conceptului de proprietate în magisteriul social catolic, folosesc în acest articol, ca puncte de reper, schema cronologică și bibliografia magisterială propusă de acesta în volumul *Biserica și economia*, prima carte tradusă în română a acestui reputat gânditor iezuit, unul din cei mai importanți specialiști în doctrina socială catolică, dar și unul din catolicii buni cunoscători ai gândirii marxiste.

ENCICLICA *RERUM NOVARUM* DESPRE PROPRIETATE

Enciclica *Rerum Novarum* a fost un text pontifical de condamnare a socialismului. Aceasta este premisa de la care, consider eu, cel puțin în cadrul acestui capitol, trebuie să plecăm spre lectura acestui document pontifical. Dimensiunea sa de „Magna Charta a doctrinei sociale catolice”, (cum este receptat acest document de diverși autori, precum cardinalul Reinhard Marx sau economistul Stefano Zamagni), este, totuși, în accepțiunea semnatarului, papa Leon al XIII-lea, una secundară.

Doctrina cu privire la proprietate, așa cum este ea formulată în *Rerum Novarum*, poate fi rezumată în formula: „Proprietatea este un drept natural”. Acest lucru este afirmat de Leon al XIII-lea ca evident: Dumnezeu a oferit oamenilor dreptul de a „stăpâni pământul” (Facere, 1, 28). Pontiful atrage însă atenția asupra riscului de a interpreta această voință a lui Dumnezeu ca pe un argument în favoarea proprietății comune – un ideal socialist. Ca atare, Leon al XIII-lea spune:

„Nu putem opune legitimității proprietății private faptul că Dumnezeu a dat pământul umanității în întregime ei, pentru a îl utiliza și a se bucura de el. Dacă spunem că Dumnezeu l-a dat în comun oamenilor, aceasta nu înseamnă că trebuie să îl posede în mod nediferențiat, ci că Dumnezeu nu a dat fiecărui om în parte câte o bucată de pământ. A lăsat împărțirea proprietăților înțelepciunii umane și instituțiilor popoarelor. În rest, chiar dacă divizat în proprietăți private, pământul este lăsat să servească utilității tuturor, astfel încât să nu existe nici o persoană printre muritorii care să nu se hrănească din produsele câmpului. Cel ce nu deține solul, contribuie prin muncă. De aceea se poate afirma, conform cu adevărul, că munca este mijlocul universal de a își asigura nevoile vieții, fie că se exercită pe pământ propriu sau într-o altă meserie a cărei plată se face prin schimb cu produsele pământului. Din toate acestea, rezultă încă o dată că proprietatea privată este în întregime conformă cu natura. Pământul oferă, fără îndoială, omului cu abundență lucrurile necesare conservării vieții și mai mult, perfecționării sale, dar el nu ar putea să le ofere fără cultivarea și grija omului. Acesta, consacându-și industria minții și forțele corpului în utilizarea acestor bunuri ale naturii, își atribuie prin acest fapt, această parte a naturii materiale, pe care a cultivat-o și unde și-a lăsat o anumită amprentă a persoanei sale, astfel încât devine pe bună dreptate proprietarul ei și nu este permis în nici o formă să îi violezi acest drept”⁵.

După cum se observă în acest citat, insistența lui Leon al XIII-lea asupra dimensiunii private a proprietății vizează și un aspect cumva inedit, ce ne poate face să ne gândim la viziunea marxistă (deși, în mod cert, consultanții economici ai papei nu au simțit nevoia de a utiliza o terminologie marxistă în redactarea textului). Este vorba despre ceea ce autorul enciclicei numește: „industria minții și forțele corpului” – o extensie binevenită în contextul unei societăți industriale, a sensurilor primare ale proprietății (așezate în strânsă legătură cu proprietatea funciară). „Lucrurile noi” (o traducere a titlului enciclicei) presupuneau în mod necesar noi forme de proprietate care erau și ele, dă de înțeles documentul, forme de proprietate consfințite de dreptul natural.

Omul, ne arată enciclica, este de fapt stăpân pe propriile sale „mijloace de producție” chiar dacă soarta face ca el să nu fie proprietar în sensul clasic al cuvântului.

Leon al XIII-lea nu legitimează nicio altă formă de proprietate în afara de cea privată. Doar aceasta este menționată și considerată a fi un drept natural al oamenilor⁶. Argumentarea este întărită de principiile Decalogului, care interzic sub orice formă (furt sau chiar dorință) atentatul asupra proprietății celui alt.

⁵ *Rerum Novarum*, 7.

⁶ *Ibidem*, 8.

Statul, potrivit enciclicei, are obligația de a proteja proprietatea privată⁷. Această obligație este introdusă într-o lungă listă de drepturi și obligații ale Statului de a interveni: pentru binele comun, binele muncitorilor, contra grevei (văzută în enciclică ca fiind un instrument nelegitim de luptă socială), pentru condiții mai bune de muncă sau pentru dreptul la un salariu just (intervenția Statului fiind considerată legitimă doar în cazurile punctuale ale unor abuzuri evidente⁸).

Când se referă la necesitatea protejării de către Stat a proprietății private, enciclica o face referindu-se direct la riscurile presupuse de mișcarea revoluționară⁹.

Trebuie să remarcăm și faptul că Leon al XIII-lea nu acceptă *mot à mot* învățătura socială a lui Toma din Aquino cu privire la proprietate. Proprietatea în viziunea lui Leon al XIII-lea este, cum am arătat, un drept natural inalienabil, neexistând decât condiționări morale pentru proprietar în a își administra proprietatea și în folosul celorlalți.

Pentru dominicanul Toma din Aquino însă, „bogatul este dator printr-o obligație legală (adică o datorie de justiție) să distribuie bunurile sale săracilor sau pentru nevoile altora”¹⁰. Mai mult, Toma considera că dreptul la viață prevalează față de dreptul la proprietate, ceea ce face ca „datorită necesității, ceea ce cineva ia pentru menținerea propriei vieți, devine al său”¹¹.

QUADRAGESIMO ANNO – O NOUĂ ETAPĂ ÎN DOCTRINA SOCIALĂ CATOLICĂ MODERNĂ

Enciclica *Quadragesimo anno*, publicată de papa Pius al XI-lea la 40 de ani după *Rerum Novarum* nu este doar o enciclică comemorativă care confirmă profundele efecte avute în plan social de documentul papei Leon al XIII-lea. Menirea ei este una apologetică, de reafirmare și clarificare a noului tip de doctrină socială catolică propus de *Rerum Novarum*.

În cei 40 de ani scurși de la scrierea lui *Rerum Novarum*, lumea trecuse deja prin experiența unui prim război mondial, regimul comunist se instaurase în Rusia¹², spectrul revoluției mondiale amenințând întreaga lume.

⁷ *Ibidem*, 30.

⁸ *Ibidem*, 34.

⁹ *Ibidem*, 30.

¹⁰ Toma d'Aquino citat în Battista Mondin, *Sistemul filosofic al lui Toma de Aquino. Pentru o lectură actuală a filosofiei tomiste*, trad. Marinela Mureșan și Sorina Mureșan), Editura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2006. p. 265.

¹¹ *Ibidem*. p. 265.

¹² Felul în care Biserica Catolică s-a raportat la revoluția bolșevică, plină de speranța că această revoluție va putea să ofere catolicilor ruși, victime ale autocrației ortodoxe a țarilor, drepturile necesare, este descris de istoricul ecleziastic Philippe Chenaux în

De asemenea, Biserica Catolică se confrunta cu revoluțiile sociale propuse de fasciști (aflați de 10 ani la putere în Italia) și național-socialiști (pe cale de a câștiga puterea politică în Germania). Multe dintre problemele ridicate de Papa Leon al XIII-lea necesitau clarificări suplimentare și extensii interpretative. Iar conceptul de proprietate era printre acestea.

Papa Pius al XI-lea apără viziunea asupra proprietății propusă de Leon al XIII-lea, viziune atacată adesea de „oameni care acuză Biserica că a lăsat să se infiltreze un concept păgân al proprietății”¹³.

Pentru *Quadragesimo anno*, dreptul la proprietate nu poate fi limitat, chiar dacă cei care dețin proprietatea comit abuzuri sau nu o utilizează. Dacă cineva abuzează de un drept, acest fapt nu permite anularea acelui drept. Ca atare, dreptul la proprietate nu poate să fie negat indiferent de situație:

„Unii pretind în mod eronat să limiteze atât dreptul de proprietate, cât și folosirea sa legitimă. Este și mai greșit să afirmăm că dreptul la proprietate este perimat și dispare prin abuz sau prin lăsarea fără folosință a lucrurilor posedate”¹⁴.

Dar Pius al XI-lea, spre deosebire de Leon al XIII-lea, consideră că unele proprietăți colective sau sociale pot fi legitime:

„Există categorii de bunuri despre care putem susține pe bună dreptate că trebuie rezervate pentru colectivitate: atunci când conferă o putere economică care nu poate fi lăsată în mâinile persoanelor private fără a pune în pericol binele public”¹⁵.

Biserica Catolică se deschidea astfel experimentelor economice: corporatismul (deja asumat ca doctrină economică de către fasciști – al căror etatism fusese însă criticat de Roma) și cooperatismul.

PIUS AL XII-LEA: DESPRE PROPRIETATEA PRIVATĂ ÎN ANII RĂZBOIULUI

O particularitate a pontificatului papei Pius al XII-lea, un papă „de război”, a fost, după cum am văzut, preferința acestuia de a își transmite mesajul magisterial prin intermediul radiodifuziunii. La 1 iunie 1941, cu prilejul Rusaliilor, papa Pius al XII-lea a transmis un mesaj dedicat comemorării a 50 de ani de la proclamarea enciclicei *Rerum Novarum*. Acest radio-mesaj a fost și

L'Eglise Catholique et le Communisme en Europe (1917- 1989). De Lenine a Jean-Paul II, Les Editions du Cerf, Paris, 2009, pp. 32-83.

¹³ *Quadragesimo anno*. Apud Jean-Yves Calvez, *Biserica și economia*, cit., p. 47.

¹⁴ *Quadragesimo anno*. Apud *Ibidem*, p. 47.

¹⁵ *Quadragesimo anno*, 114.

este încă considerat un document important al doctrinei sociale catolice moderne, beneficiind, în *Compendiul de doctrină socială* catolică, de nu mai puțin de 9 citări, dintre care 4 în textele introductive din Compendiu, texte ce definesc doctrina socială catolică, ca atare.

Proprietatea este și un subiect tratat în acest radio-mesaj. Pentru Pius al XII-lea:

„Orice om, ca ființă vie înzestrată cu rațiune are de la natură dreptul fundamental de a folosi bunurile materiale ale pământului, deși voința omenească și formele juridice ale popoarelor vor regla mai în detaliu punerea în practică a acestui drept: un astfel de drept individual nu va putea fi suprimat în niciun fel, nici măcar prin alte drepturi sigure și recunoscute asupra bunurilor materiale. [...]”

Fără îndoială, ordinea naturală care vine de la Dumnezeu are nevoie și de proprietatea privată și libertatea comerțului bunurilor prin schimburi și donații, ca și funcția reglatoare a puterii publice asupra uneia sau alteia din aceste instituții; totuși, toate acestea rămân subordonate scopului natural al bunurilor materiale și dreptului prim și fundamental de folosire pentru toți. Numai astfel proprietatea și folosirea bunurilor materiale pot să aducă societății pace profundă și stabilitate, să nu rezulte o stare de lucruri precară, generatoare de lupte și invidii și abandonată jocului nemilos al forței și slăbiciunii¹⁶.

Pentru înțelegerea acestui text, interpretarea făcută de Jean Yves Calvez pare cea mai potrivită, ea aducând în discuție dimensiunea teologică (sau, mai potrivit spus: filosofică) tomistă a mesajului papei Pius al XII-lea.

Toma d’Aquino face distincția dintre dreptul natural „primar” pentru orice om: acela de a folosi bunurile acestei lumi și un drept natural „secundar”, care este proprietatea privată. Astfel, chestiunea proprietății private devine secundară în fața oricărei forme de injustiție socială care ar putea împiedica accesul fiecărui om la bunurile acestei lumi.

Noutatea interpretării papei Pius al XII-lea față de mesajul mult mai rigid al papei Leon al XIII-lea, care, cum vedeam mai sus, afirma necondiționat și fără distincții dimensiunea de drept natural a proprietății private, este evidentă.

Pius al XII-lea deschide o porțiță justiției sociale și dreptului la revoltă (altfel bine restrâns, până la limita permisivității, de către Leon al XIII-lea, care condamna, cum am văzut, greva). De asemenea, permisivitatea față de existența altor forme de proprietate privată: colectivă, municipală, etatică este mult crescută față de cea a predecesorului său, Pius al XI-lea.

Prin asumarea unui argument tomist, papa Pius al XII-lea se protejează de orice acuză de deschidere nelegitimă față de socialism. Tomismul fusese instaurat ca doctrină oficială catolică chiar de papa Leon al XIII-lea, prin

¹⁶ Pius XII, Mesajul de comemorare a 50 de ani de la proclamarea enciclicei *Rerum Novarum*, difuzat de Rusalii anulului 1941, la Radio Vatican, în ziua de 1 iunie. Apud *Ibidem*, p. 49.

enciclica *Aeterni Patris*¹⁷. Ca urmare, se poate deduce cu ușurință că raportarea la sfântul Toma nu este deloc întâmplătoare, ci bine gândită sau cel puțin inspirată.

Tot Pius al XII-lea consideră ca fiind un drept al statelor și al comunităților felul în care se reglementează proprietatea privată. „Este dat voinței omenești și instituțiilor juridice ale popoarelor să reglementeze în detaliu punerea în practică a dreptului fundamental al omului la folosirea bunurilor”¹⁸, spunea el.

DISTRIBUTISMUL – O ÎNCERCARE DE PRAXIS CATOLIC

Pontificatul lui Pius al XII-lea este și timp al experimentelor economice de tip „Mondragon” și al afirmării distributismului. Cel de-al doilea război mondial și remarcabilul reviriment al comunismului (mai ales prin întărirea forței electorale și impactului social al partidelor comuniste din Franța și Italia), ideologie victorioasă în „războiul civil european”, au încurajat genul acesta de reflecție economică.

Trebuie menționat de la bun început faptul că Biserica Catolică nu și-a asumat niciun moment doctrina economică distributistă, ea fiind doar inspirată (de multe ori cu interpretări forțate, din punctul meu de vedere) din diversele enciclice și documente pe teme sociale de după *Rerum Novarum* și până la conciliul Vatican II. Cu toate acestea, dată fiind originea ei asumată, catolică și „leonină”, includerea lor într-o cercetare cu privire la doctrina socială catolică este, consider eu, legitimă.

Părinții fondatori ai distributismului au fost Hilaire Belloc¹⁹ și G.K. Chesterton²⁰, intelectuali publici catolici, fără statut clerical și fără funcții în

¹⁷ De altfel, este interesant de remarcat (așa cum am făcut deja în primele capitole) faptul că papa Leon al XIII-lea este un personaj intelectual mult mai complex decât este lăsat să apară de către o posteritate ce are tendința de a cita mult din enciclica *Rerum Novarum*, fără să o și citească. Leon al XIII-lea a fost un continuator al politicilor antimoderniste și ultramontaniste ale înaintașului său, papa Pius al IX-lea. Prea puțini sunt cei ce cunosc faptul că viitorul papă Leon al XIII-lea a fost unul din semnatarii celebrului și mult condamnatului *Syllabus*, iar revenirea la doctrina sfântului Toma de Aquino se înscrie tocmai în efortul de reafirmare a rigorii intelectuale a Bisericii catolice. Așa cum, în cazul papei Ioan Paul al II-lea, conservatorismul acestuia a fost mult mai liberal decât se crede, în cazul lui Leon al XIII-lea, putem vorbi de un „liberalism” foarte...conservator.

¹⁸ Pius al XII-lea, Radiomesajul de Rusalii.

¹⁹ Hillaire Belloc (1870-1953) a fost un scriitor, om politic și istoric britanic de origine franceză, remarcat mai ales prin catolicismul său asumat, ce și-a lăsat amprenta asupra întregii sale opere. Lucrarea sa economică de referință este *The Servile State*, volum în format PDF, după ediția princeps (T.N. Foulis, London, Edinburgh, 1912) la adresa: <http://ia301503.us.archive.org/2/items/servilstate00belluoft.pdf> (accesat ultima dată la data de 29 ian.2010).

²⁰ G.K. Chesterton (1874-1936), scriitor, jurnalist și apologet creștin catolic. Împreună cu Hilaire Belloc a fondat, pe baza unei critici a capitalismului și socialismului: distributismul.

Biserică. Distributismul s-a manifestat mai ales ca o doctrină etică și socială mai mult decât ca o doctrină economică. Deși se revendică în egală măsură de la *Rerum novarum* și de la *Quadragesimo anno*, influența celor două enciclice vizează aspecte diferite ale doctrinei distributiste.

Din *Rerum novarum*, distribuțiștii au preluat nu atât dimensiunea liberală, cât pe cea conservatoare. Demersul distributist este, în spațiul economic, similar (și deloc întâmplător, contemporan) cu cel neotomist: raportarea intelectuală și găsirea de modele dintr-o perioadă în care autoritatea Creștinismului funcționa în ciuda contestărilor autorității Bisericii – Evul Mediu.

Similitudinea dintre distributism și corporatismul medieval este mai mult decât evidentă. Modelul politic pe care se poate stabili o economie distributistă este doar cel al unei societăți tradiționale organice, cu multe elemente premoderne, străină de provocările economice ale societății postindustriale. Crediința exprimată a distribuțiștilor este cea în incompatibilitatea capitalismului cu a pieței libere²¹, piața liberă putând să fie garantată doar printr-o distribuție cât mai echitabilă a proprietății.

Distribuțiștii apreciază deschis tipul de economie medieval. Pentru economistul John Ch. Medaille,

„confiscarea tuturor pământurilor mănăstirești și închiderea islazurilor comunale a dus la deposedarea țăranimii de pământuri și drepturi. Țăranii au devenit fie proletari lipsiți de mijloace, înghesuiți în orașele care nu au mai putut să le furnizeze suficiente locuri de muncă, fie tâlhari de drumul mare, prădând ca să-și întrețină familiile. Renta a devenit economică, proprietarii de pământ storcând și ultimul bănuț de la arendașii aflați într-o poziție precară”²².

Iluminismul a negat, potrivit distribuțiștilor, dreptatea distributivă, preferând-o pe cea corectivă, doar prima implicând o judecată de „merit”. Iar cum această judecată nu poate fi redusă la un calcul strict numeric, consecințele aplicării ei ar fi fost evidente: eșecul capitalismului.

O experiență asumată de distribuțiști, încă funcțională, este cea a Corporației Cooperativelor Mondragon, înființate în 1956, în Țara Bascilor, la inițiativa unui preot catolic, Jose Maria Arizmendiarieta. Combinație între breasla medievală, corporația fascistă (fără subordonarea față de stat) și sindicat, corporația Mondragon nu se dovedește a fi totuși un experiment economic de succes, neputând să evite nici criza economică mondială și nici să se afirme ca o soluție pentru problemele economice specifice societății capitaliste.

Deși acționari ai cooperativei (taxa de intrare fiind de 12.500 euro), lucrătorii nu pot să se bucure de șansa îmbogățirii, salariul primit de membrii

²¹ John Chrysostom Medaille, „Teoria distributismului”, în John Chrysostom Medaille, Ovidiu Hurduzeu (editori), *A treia forță. Economia libertății*, Editura Logos, București, 2009, p. 17.

²² *Ibidem*, p. 30.

corporației (numit „avans”) trebuind să țină cont de un raport de 8 la 1 precum și de un așa-numit „principiu al solidarității externe”, potrivit căruia niciun avans nu trebuie să depășească, decât între limite bine stabilite, salariile plătite de firmele private din vecinătate pentru o muncă similară²³.

De altfel, cooperativele Modragon, în ciuda miopiei unor teoreticieni distribuți contemporani, s-au integrat foarte bine în cadrul și în logica economiei de piață, asemănându-se tot mai mult corporațiilor multinaționale, tot mai specifice economiei contemporane.

Un alt experiment economic, cooperatist, apreciat de distribuți, este cel întâlnit în provincia italiană Emilia-Romagna. Tradiția corporatistă, dublată de faptul că acea zonă este un fief al stângii italiene de descendență marxistă, face foarte puțin probabilă asocierea cu distributismul, în sensul său asumat, de doctrină socială catolică.

Distributismul, încă vehiculat prin mediile politice paleoconservatoare americane și (mai puțin europene) a fost părăsit de Biserica Catolică odată cu pontificatul papei Ioan al XXIII-lea și cu conciliul Vatican II.

Ultima enciclopedie a papei Benedict al XVI-lea, însă, reia, fără să menționeze explicit distributismul ca teorie, ideea necesității existenței unor „forme de redistribuire”²⁴. De altfel, este cunoscută deja contribuția economistului Stefano Zamagni, profesor la Universitatea din Milano, asupra redactării acestui document.

Profesorul Stefano Zamagni nu este doar un economist care și-a asumat doctrina distributistă. El este și un cunoscător și admirator al marxismului economic.

Papa Ioan al XXIII-lea și proprietatea

Pontificatul lui Ioan al XXIII-lea este cunoscut mai ales datorită inițierii de către acest papă a conciliului Vatican II. El este însă autorul a două enciclice pe teme sociale: *Mater et Magistra* și *Pacem in terris*, precum și artisanul apropierei dintre Occident și blocul sovietic, prin inițierea unor negocieri directe între Roma și Moscova²⁵.

²³ Despre Corporația Mondragon, în limba română, a se vedea: Race Mathews, „Luminița de la capătul tunelului. Mondragon și criza economică mondială”, în *Ibidem*. pp. 195- 212.

²⁴ Benedict XVI, *Caritas in veritate*, trad. Mihai Pătrașcu, Editura Presa Bună, Iași, 2009, p. 51, a.37.

²⁵ O scurtă dar excelentă prezentare a politicii Vaticanului față de Uniunea Sovietică în timpul pontificatului lui Ioan al XXIII-lea se poate găsi la Philippe Chenaux, *L'Eglise Catholique et le Communisme...cit.*, pp. 240-254. Chiar din titlu, istoricul „vaticanez” (este profesor la Universitatea Lateran: vorbește despre „La révolution de Jean XXIII”).

Enciclica *Mater et Magistra* este o enciclopică comemorativă, promulgată la împlinirea a 70 de ani de la semnarea lui *Rerum novarum*, reluând în sinteză doctrina socială din *Rerum novarum* și din magisteriul papilor Pius al XI-lea și Pius al XII-lea.

Termenii cheie ai enciclicei sunt „comunitate” și „socializare”²⁶, fundamente sociale pentru o nouă ecleziologie (suntem la începutul conciliului Vatican II – un conciliu prin definiție ecleziologic), ecleziologie ce probabil nu se reflectă în *Lumen gentium*, constituția dogmatică de la Vatican II. După cum se știe, schema de discuție a acestei constituții, *De Ecclesia*, a fost radical modificată de părinții conciliari încă din prima sesiune a sinodului.

Enciclica *Pacem in terris*, promulgată doar cu două luni înainte de moartea lui Ioan al XXIII-lea (și în plină suferință, provocată de un cancer în fază terminală) este o încercare de a transmite un mesaj de pace atât Occidentului cât și lagărului comunist. Enciclica se adresează astfel și comuniștilor („tuturor oamenilor de bunăvoință”) care sunt chemați, împreună cu creștinii spre o „misiune uriașă: misiunea de a reface raporturile conviețuirii, fundamentându-le pe adevăr, justiție, dragoste și libertate”²⁷.

Cum remarca profesorul Chenaux, chiar tema păcii era periculoasă *per se*²⁸. „Lupta pentru pace” părea a fi o temă proprie doar discursului țărilor socialismului real. *Pacem in terris* a putut astfel să fie interpretată ca o periculoasă deschidere a Bisericii spre marxism-leninism, documentele conciliului Vatican II (mai ales *Gaudium et spes*, despre care voi vorbi mai pe larg) având de suferit de pe urma aceleiași suspiciuni.

Deschiderea conciliului Vatican II a marcat și modificarea doctrinei catolice cu privire la proprietate.

CONCILIUL VATICAN II – O „REVOLUȚIE” ÎN BISERICA CATOLICĂ

Dintre documentele conciliare de interes cu privire la doctrina socială catolică, constituția pastorală *Gaudium et spes* este cea mai importantă și mai interesantă.

Acest document a fost, nu întâmplător, textul cel mai controversat, adulat sau contestat, dintre toate actele emise de conciliu. În ton cu radicalismul anilor '60²⁹, nu putea să convină catolicilor conservatori, așa cum dimensiunea

²⁶ Ioan XXIII, *Mater et Magistra*, 401-464. Apud *Compendiul...cit.*, p. 94.

²⁷ Ioan XXIII, *Pacem in terris*, 257, 301. Apud *Compendiul...cit.*, p. 95.

²⁸ Philippe Chenaux, *L'Eglise Catholique et le Communisme...cit.*

²⁹ Pentru părintele Jean-Yves Calvez, anii '60-'70 sunt puncte de reper *sine qua non* pentru înțelegerea doctrinei sociale catolice. „Pentru o cunoaștere a doctrinei sociale a Bisericii

lui catolică a nemulțumit pe cei ce așteptau de la conciliu un fel de renunțare la ...catolicism. De altfel, după cum observa și Alain Besancon: „La citirea documentelor (conciliului n.m.) este clar astăzi că anumite formulări fuseseră alese pentru caracterul lor echivoc, stând astfel mărturie pentru faptul că nu s-a dorit împăcarea tendințelor opuse”³⁰.

Posteritatea lui *Gaudium et spes*, ca și posteritatea lui *Rerum novarum*, a fost însă una dependentă mai degrabă de ceea ce s-a dorit a fi (de către posteritate și nu de către autori – e bine de menționat) spiritul acestor documente și nu litera lor.

În interpretarea lui Jean Yves Calvez, *Gaudium et spes* este un document de sinteză a doctrinei sociale catolice de până în acel moment³¹. Radicalismul textului mă determină să mă despart de interpretarea profesorului Calvez, insistând pe noutatea aș îndrăzni să îi spun „revoluționară” a învățaturii conciliului cu privire la proprietate. „Revoluționară” doar în ghilimele, deoarece după cum vom vedea mai jos, deși este mult mai radical decât documentele precedente și în mod categoric un text liberal prin raportare la *Rerum novarum*, niciun cititor onest nu poate contesta continuitatea dintre *Gaudium et spes* și restul magisteriului catolic ce a tratat problema proprietății.

Fiind însă o Constituție promulgată de un Conciliu ecumenic, afirmațiile din document au mult mai multă autoritate decât enciclicele precedente sau mesajele transmise de diverși suverani-pontifi.

„Revoluția” propusă de *Gaudium et spes* în problema proprietății este „condensată” în paragraful 69 al constituției, pe care îl reproduc integral mai jos (sublinierile din text îmi aparțin):

„Dumnezeu a rânduit pământul și toate câte le cuprinde spre folosul tuturor oamenilor și popoarelor, astfel încât bunurile create trebuie să le revină în mod echitabil tuturor, sub călăuzirea dreptății nedespărțite de iubire. Oricare ar fi formele de proprietate, conforme cu instituțiile legitime ale popoarelor, în funcție de împrejurări diferite și schimbătoare, *trebuie întotdeauna respectată această destinație universală a bunurilor. De aceea omul, folosind acele bunuri, nu trebuie niciodată să considere lucrurile exterioare pe care le posedă în mod legitim ca fiind numai ale lui, ci ca fiind și comune, în sensul că trebuie să-i fie de folos nu numai lui, ci și altora.* De altfel, toți oamenii au dreptul să aibă o parte suficientă de bunuri pentru ei și pentru familiile lor. Așa au gândit Părinții și Învățătorii Bisericii, afirmând că oamenii sunt obligați să îi ajute pe săraci, și nu numai din surplus. Iar acela care se află în extremă necesitate are dreptul să-și procure cele necesare din averile altora. Deoarece există în lume atâția oameni care suferă de foame, Conciliul îi îndeamnă stăruitor pe toți, fie indivizi, fie autorități ca – amintindu-și de cuvintele Părinților Bisericii: „Hrănește-l pe cel care

va trebui să avem în minte întotdeauna această pagină radicală. Este vorba cu siguranță de un moment particular, doctrina socială a Bisericii s-a adaptat și se adaptează circumstanțelor în schimbare.” Apud Jean-Yves Calvez, *Biserica și economia*, cit. pp. 29-30.

³⁰ Alain Besancon, *Eseuri despre lumea de azi*, trad. Adina Cobuz, Editura Humanitas, București, 2007, p. 351.

³¹ Jean Yves Calvez, *Biserica și economia*, cit., p. 50.

moare de foame, căci dacă nu l-ai hrănit l-ai ucis' – să-și pună realmente la dispoziție, după posibilități, și să-și valorifice bunurile proprii, asigurând în primul rând indivizilor și popoarelor mijloace cu care să se poată ajuta și dezvolta ei înșiși.

Adesea, în societăți mai puțin dezvoltate economic, destinația comună a bunurilor este realizată parțial datorită obiceiurilor și tradițiilor comunității, prin care i se asigură fiecărui membru bunurile cele mai necesare. E de evitat totuși ca aceste obiceiuri să fie considerate absolut imuabile dacă nu mai corespund noilor exigențe ale vremurilor, însă, pe de altă parte, nu trebuie luate măsuri imprudente împotriva unor obiceiuri oneste care continuă să fie de mare utilitate, sub rezerva unei modernizări înțelepte. De asemenea, în țările foarte dezvoltate din punct de vedere economic, o rețea de instituții sociale, de prevederi și asigurări poate realiza în parte destinația comună a bunurilor. Trebuie să se promoveze în continuare serviciile familiale și sociale, mai ales acelea care contribuie la cultură și educație. În organizarea tuturor acestor instituții trebuie avut grijă totuși ca nu cumva cetățenii să ajungă datorită lor la o anumită inerție față de societate, la iresponsabilitate în îndatoririle asumate sau la refuzul de a servi pe alții³².

După cum se poate observa, constituția diluează sensul dreptului tuturor la proprietate, ignorând rezervele manifestate de Leon al XIII-lea față de ideea de proprietate colectivă. Dacă în *Rerum novarum* proprietatea individuală este forma de manifestare prin excelență a proprietății, așa cum a fost ea acordată de Dumnezeu, enciclica manifestând rezerve față de orice formă de încălcare a acestei proprietăți, *Gaudium et spes* insistă asupra dreptului fiecăruia de a beneficia de roadele proprietății, solicitând proprietarilor să nu „considere lucrurile exterioare pe care le posedă în mod legitim ca fiind numai ale lui, ci ca fiind și comune, în sensul că trebuie să-i fie de folos nu numai lui, ci și altora”.

Proprietatea colectivă, și ea descurajată în *Rerum novarum* și acceptată cu multă reticență în *Quadragesimo anno* sau de Pius al XII-lea, în documente de mai mică importanță în ierarhia magisterială, nu mai este privită critic (deși o notă de reticență pare să se deducă printre rânduri) în *Gaudium et spes*.

De asemenea, deși atrage atenția ca cetățeanul să nu „ajungă datorită lor la o anumită inerție față de societate, la iresponsabilitate în îndatoririle asumate sau la refuzul de a servi pe alții”, conciliul permite ba chiar încurajează statul asistențial.

Așa cum se știe, conciliul Vatican II nu a fost un conciliu al dogmelor ci unul al interpretărilor. Documentele conciliare nu și-au asigurat posteritatea prin afirmarea sub forma imuabilă și infailibilă a definițiilor dogmatice ci sub cea a oferirii posibilității interpretărilor și dialogului. Dialogul nu exclude însă unitatea textelor conciliare. Așa cum afirmă un text explicativ și dezvoltător³³ al Curiei romane, *Gaudium et spes* se găsește în sintonie cu „reînnoirea”

³² *Gaudium et spes*, 69.

³³ CONGREGAȚIA PENTRU EDUCAȚIE CĂTOLICĂ, *Orientamenti per lo studio e l'insegnamento della dottrina sociale della Chiesa nella formazione sacerdotale*, 24, Tipografia Poliglotta Vaticana, Roma, 1988, p. 27.

ecleziologiei, lucru care provoacă, inevitabil, apariția unei noi concepții despre comunitate și despre poporul lui Dumnezeu.

Perioada imediat de după conciliul Vatican II, pontificat al papei Paul al VI-lea a fost marcată de două enciclice sociale: *Populorum progressio*, proclamată la scurt timp după încheierea conciliului – sinteză și reformulare a magisteriului conciliar ce schimbă accentul doctrinei sociale catolice. Pentru prima dată însă, în această enciclică (care de altfel condamnă și materialismul ateu și mesianismul politic) este negat în mod clar caracterul de drept absolut al proprietății.

A doua: *Octogesima adveniens*, este o scrisoare apostolică comemorativă a enciclicei *Rerum Novarum* (după o tradiție deja „încetățenită” în lumea catolică).

Dacă până la conciliul Vatican II doctrina socială era orientată spre persoană, anii '60, cu realitățile lor (războiul rece, decolonizarea, criza cubaneză, războiul din Vietnam și marele conflict de idei între marxism și creștinism), au adus o temă și o cale nouă de reflecție: cea a dreptului popoarelor. Antropologia este egalată de către sociologie. Conceptul de „proprietate” capătă, astfel, o dimensiune macro-economică prin schimbarea accentului de pe dimensiunea antropologică pe cea sociologică

LUNGUL PONTIFICAT AL PAPEI IOAN PAUL AL II-LEA

Papa Ioan Paul al II-lea își construiește magisteriul social încă de la începutul pontificatului său, cu Conferința de la Puebla, din 1979, o primă reacție fermă a Romei față de teologia eliberării care propunea nici mai mult nici mai puțin decât asumarea marxismului de către doctrina socială catolică și, prin aceasta, condamnarea definitivă a proprietății private.

Condamnarea cu mai multă fermitate a teologiei eliberării se face în timpul călătoriei din Brazilia, „pregătind” condamnările oficiale ale teologiei eliberării, făcute de Congregația pentru doctrina credinței, câțiva ani mai târziu.

Enciclicele sale sociale sunt *Laborem exercens* (asupra semnificației muncii oamenilor), *Sollicitudo rei socialis* din 1981, comemorare a 90 de ani de la enciclica *Rerum novarum*, (la douăzeci de ani de la proclamarea enciclicei *Populorum progressio*) și enciclica *Centesimus annus* (comemorarea a o sută de ani de când a fost scris *Rerum novarum*). După cum se poate remarca, primii 13 ani de pontificat ai papei Ioan Paul al-II-lea au fost deosebit de activi, priviți din perspectiva construirii unui discurs social al pontificatului său.

Termenul cheie al magisteriului papei Wojtiła cu privire la proprietate este cel de solidaritate, solidaritate ce presupune cooperarea și redistribuirea bogăției. În *Laborem exercens*, Ioan Paul al II-lea vorbește de o „socializare” care, spre deosebire de cea comunistă (care încurajează un monopol de partid)

ar putea permite cu adevărat manifestarea „subiectivității societății”, permițând astfel participarea reală și eficientă a tuturor.

Această socializare este posibilă, potrivit lui Ioan Paul al II-lea, prin asocierea muncii cu proprietatea capitalului, în „organisme intermediare cu finalități economice, sociale și culturale...”, care se bucură de o autonomie efectivă față de puterile publice³⁴.

În *Sollicitudo rei socialis*, discursul social cu privire la proprietate devine mai clar. Scrisă la împlinirea a 20 de ani de la proclamarea enciclicei *Populorum progressio* a lui Paul al VI-lea, *Sollicitudo rei socialis* reafirmă două principii cheie ale magisteriului catolic și al tradiției creștine: continuitate și inovare.

Enciclica denunță în egală măsură socialismul și capitalismul, readucând în discuție tema proprietății așa cum a fost ridicată ea la Leon al XIII-lea și la conciliul Vatican II. Astfel, papa spune: „Ceea ce omul produce prin transformarea materiilor prime, cu aportul muncii, trebuie să servească în mod egal binelui tuturor”³⁵.

Citatul este o foarte interesantă sinteză a doctrinei lui Leon al XIII-lea, cu privire la caracterul de drept natural al proprietății și dezvoltările ulterioare de la Vatican II: vorbind despre materiile prime, Ioan Paul al II-lea pune bazele unui concept ulterior devenit „loc comun” al discursului său ca și al magisteriului său³⁶: redistribuirea... resurselor naturale. Nu profitul este vizat de papă, ci tocmai ceea ce se cuvine tuturor: resursele naturale înțelese ca daruri ale creației pentru întreaga omenire.

Acest aspect al învățăturii lui Ioan Paul al II-lea este legat și de accentul pus de magisteriul social al Bisericii catolice pe drepturile și obligațiile statelor în politica internațională.

Statele bogate sunt obligate să susțină financiar statele din lumea a treia, dar nu ca pe un act de caritate (așa cum Biserica catolică înțelegea această relație specială dintre statele bogate și cele sărace) ci ca pe o obligație de redistribuire a bogățiilor.

În enciclica *Centesimus annus*, papa Ioan Paul al II-lea, condamnând excesele neoliberalismului (singurul adversar rămas după căderea zidului Berlinului) vorbește despre un sistem cu trei subiecți: piața liberă, statul și societatea civilă. În acest tip de sistem, piața liberă este reglementată de stat, care la rândul său este controlat de societatea civilă, care ar putea oferi locul cel mai potrivit al unei „economii a gratuității și a fraternității”³⁷.

³⁴ Ioan Paul II, *Laborem exercens*, 14. Apud Jean Yves Calvez, *Biserica și economia*, cit., p. 54

³⁵ Ioan Paul II, *Sollicitudo rei socialis*, 39. Apud *Ibidem*, p. 51.

³⁶ A se vedea în acest sens documentul Consiliului Pontifical pentru Justiție și Pace: *Pour une meilleure repartition de la terre: le défi de la réforme agraire*, Bayard-Presses, 1998.

³⁷ Ioan Paul II, *Centesimus annus*, 35.

Dar tot aici, Ioan Paul al II-lea dă de înțeles și care ar fi rostul reglementărilor asupra pieței:

„Proprietatea asupra mijloacelor de producție este justă și legitimă dacă permite o muncă utilă. Ea devine nelegitimă când bunurile nu sunt folosite sau când proprietatea servește la împiedicarea muncii celorlalți, la obținerea de profituri care nu provin din dezvoltarea în ansamblu a muncii și a bogăției sociale ci, mai degrabă, din limitarea lor, din exploatarea ilicită, din speculații și ruptura solidarității în lumea muncii. Acest tip de proprietate nu are nicio justificare și constituie un abuz în fața lui Dumnezeu și a oamenilor”³⁸.

Prin aceasta, papa afirmă că este permis statelor dreptul de a confisca și de a redistribui proprietatea neutilizată, care nu produce spre binele comunității. Ruptură radicală de spiritul lui *Rerum novarum*, în problema proprietății, *Centesimus annus* este un document care a apărut cel puțin la un moment inspirat: după căderea comunismului. Se împlinește astfel o profeție istoricistă (a lui Toynbee) consemnată de Popper: „Verdictul istoriei s-ar putea dovedi a fi acela că renașterea conștiinței sociale creștine a constituit singura realizare pozitivă a lui Karl Marx”³⁹.

PROPRIETATEA ÎN MAGISTERIUL PAPEI BENEDICT AL XVI-LEA

Orice demers de cercetare a magisteriului social al papei Benedict al XVI-lea este dificil. Înainte de toate pentru că Benedict al XVI-lea este un ilustru teolog, specialist în teologie sistematică, cu o operă teologică ce nu este deloc lipsită de particularități și note personale. În al doilea rând, după alegerea sa ca pontif, papa Ratzinger a înțeles să construiască o dificilă distanță între opera magisterială a lui Benedict al XVI-lea și opera teologului conservator, de nuanță augustiniană, Joseph Ratzinger.

De aceea, orice exeget al teologului și pontifului Ratzinger poate să fie surprins de deosebirea de idei cu privire la doctrina socială dintre ultima lucrare de teologie a papei: *Isus din Nazaret* și primele trei enciclice ale acestuia.

Pontificatul papei Benedict al XVI-lea cuprinde deja o enciclică socială: *Caritas in veritate*. Această enciclică se înscrie și ea pe lista enciclicelor comemorative, raportându-se la *Populorum progressio* a papei Paul al VI-lea. Un alt eveniment important din timpul pontificatului său este

³⁸ Ioan Paul II, *Centesimus annus*, 43. Apud Jean Yves Calvez, *Biserica și economia*, cit., p. 36.

³⁹ Karl Popper, *Societatea deschisă și dușmanii săi*, vol. II, *Epoca marilor profeții: Hegel și Marx*, trad. D. Stoianovici, Editura Humanitas, București, 2005, p. 326.

publicarea de către Consiliul Pontifical pentru Justiție și Pace a *Compendiului de doctrină socială*.

Pentru ultimul papă cu pontificatul încheiat, un principiu cheie al doctrinei sociale a Bisericii catolice este faptul că dreptatea se referă la toate fazele activității economice, astfel că „orice decizie economică are o consecință cu caracter moral”⁴⁰.

Ca atare, Benedict al XVI-lea reafirmă temele magisteriului social ale papei Ioan Paul al II-lea, cu accent pus pe solidaritatea între oameni și cea dintre state.

Conceptului de solidaritate îi adaugă insistența pe nevoia construirii unor etici economice. Probabil că este primul pontif care vorbește de *business ethics*, atrăgând însă atenția asupra necesității unui criteriu suplimentar de discernământ „deoarece se observă un anumit abuz al adjectivului ‚etic’ care, folosit în mod generic, poate să desemneze și conținuturi diferite, până acolo, încât să treacă sub protecția sa decizii și alegeri contrare dreptății și adevăratului bine al omului”⁴¹.

Un fragment din enciclică pare încurajator pentru teoreticienii și adepții teoriei distributiste:

„Viața economică are desigur nevoie de *contract*, pentru a reglementa raporturile de schimb dintre valori echivalente. Dar are nevoie, de asemenea, de *legi drepte* și de *forme de redistribuire* conduse de politică și, în afară de aceasta, de opere care să aibă imprimat *spiritul darului*”⁴².

După cum s-a putut observa, conceptul de „proprietate” nu este un subiect în sine pentru multe din documentele magisteriale parcurse. De multe ori a trebuit apelat la alte expuneri din magisteriul social al pontifilor, pentru a putea deduce înțelesul pe care ei îl acordă acestui concept cheie pentru confruntarea dintre capitalism și socialism.

Această confruntare, căreia Biserica i-a fost un spectator angajat de la 1891 încoace, a dus practic la nașterea doctrinei sociale catolice moderne. Liberalismul și socialismul au obligat Biserica să iasă din splendida izolare în care o închisese modernitatea. Roma nu și-a mai putut permite să își exercite strategia sa preferată: amânarea deciziilor, eventual până în momentul în care istoria le-a și „luat” în locul Bisericii.

Leon al XIII-lea a dorit să propună o a treia cale: conservatoare, de revenire la principiile și valorile sociale creștine clasice. Confruntarea sa cu

⁴⁰ Benedict al XVI-lea, *Caritas in veritate*, trad. Mihai Pătrașcu, Editura Presa Bună, Iași, 2009.

⁴¹ *Ibidem*, p. 45, p. 64

⁴² *Ibidem*, 37, p. 51 (sublinierile aparțin autorului). Enciclica a fost salutăată de cercurile distributiste, deși doctrina economică a papei Benedict al XVI-lea nu pare diferită de cea a lui Ioan Paul al II-lea.

socialismul avea loc în crepusculul liniștit al imperiilor europene. Proprietatea era un drept firesc, a cărui contestare teoretică abia începea să se facă.

Pius al XI-lea și Pius al XII-lea au avut de înfruntat triumful istoric al comunismului și nazismului, fiind spectatori angajați a ceea ce Nolte numea „războiul civil european”. Doctrina lor socială a trebuit să fie una a echilibrului.

Pontificatele lui Ioan al XXIII-lea, Paul al VI-lea și Ioan Paul al II-lea au stat sub semnul războiului rece, al triumfului intelectual al socialismului în societatea neoliberală și al valorilor liberale în fostele țări comuniste.

„Dilemele mântuirii” (ca să reiau titlul românesc al cărții lui Alain Besancon, *Trois tentations dans l' Eglise*) au fost multiple, iar concluziile lasă loc de interpretare. Diluarea conceptului de proprietate a obligat doctrina socială a papilor să fluctueze între chestiuni concrete (distincția între proprietatea de materii prime și alte forme de proprietate la Ioan Paul al II-lea de exemplu) și incursiuni în filosofia relațiilor internaționale, din dorința de a echilibra avuția națiunilor.